„Hercules Germanicus”

Luther Márton: *Felelősség az egyházért*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest, 2017. (Luther válogatott művei 2.)

A Magyarországi Evangélikus Egyház hét évvel ezelőtt Reformációi Emlékbizottságot hívott létre, amely a reformáció kezdetének 500. évfordulójára azt a nemes célt tűzte ki, hogy tizenkét kötetben megjelenteti az eddigi legteljesebb magyar nyelvű Luther szövegkorpuszt. E nagyszabású vállalkozás a száz évvel korábbi – a 400. évforduló jegyében indult, majd az I. világháború miatt torzóban maradt – Masznyik Endre (1857–1927) egyháztörténész, pozsonyi teológiai tanár által válogatott és szerkesztett hat kötetes sorozatot kívánja felváltani, több okból is.

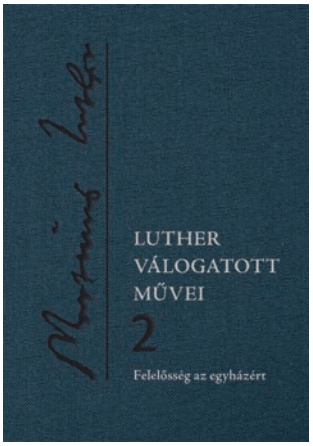

Először is, a Masznyik-féle hat kötetben a híres weimari kritikai kiadás *(Weimarer Ausgabe)* immár közel száz kötetéből számos jelentős irat nem szerepel; másodszor: az elmúlt évszázad textológiai és történeti kutatásai, kiadásai indokolják a korszerű bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott szövegek kiadását; harmadszor: az elmúlt száz évben a magyar nyelv sokat változott, ezért az egykor megjelentetett fordításokat lektorálni, illetve a mai helyesírási szabályokhoz igazítani kellett. A száz évvel ezelőtti LM (Luther művei) sorozatot felváltja tehát a modern LVM (Luther válogatott művei), s amit egy évszázaddal ezelőtt Masznyik végzett el, azt a munkát a hatalmas filológiai tudással, kiváló szervezőkészséggel rendelkező Csepregi Zoltán, az Evangélikus Hittudományi Egyetem tanszékvezető professzora látta el, aki nemcsak az egykori latin és a német nyelv alapos ismerője, hanem mai magyar nyelvre is mívesen fordító és a fordításokat lektoráló egyháztörténész.

Neki köszönhető a 2011-es LVM 5 *(Bibliafordítás, vigasztalás, imádság);* a 2013-as LVM 7 *(Levelek);* a 2014-es LVM 8 *(Asztali beszélgetések);* a 2015-ös (Horváth Orsolyával közösen szerkesztett) LVM 6 *(Prédikációk);* s legújabban az LVM 2 *(Felelősség az egyházért)* című kötet.

Témánk tehát a sorozat immár ötödik – számozás szerint második – vaskos kötete. A majdnem nyolcszáz oldalas könyv mintegy tizenöt olyan Luther-írást tartalmaz, amelyik az egyház védelméről szól, ezért hangzik így a cím: *Felelősség az egyházért.*

A három püspök által írt *A hitvitázó Luther* című előszó figyelmeztet, hogy e kötetben a mai ökumenikus korszak klímájában nem túl barátságosnak tűnő, sőt a stílusérzékünket és a fülünket is sokszor sértő, érdes hangú polemikus írások is olvashatók: Luther „[...] a kor disputációinak és publicisztikájának megfelelően kíméletlenül rámutat ellenfele érvelésének gyenge pontjaira, s adott esetben nem fukarkodik a csúfondáros fordulatokkal, vaskos kifejezésekkel sem” (7. o.). A szerkesztő bevezetőjének újszerűsége, hogy hasznos áttekintést nyújt e vitairatok magyarországi recepciójáról, számos könyv- és könyvtártörténeti érdekességre mutat rá.

A tizenöt Luther-szöveg nagyobbik része ismert, vagy a Masznyik-sorozat 2. kötetéből, vagy más kiadásból. Ám a régebbi szövegek sem csupán javított formában, hanem több esetben is bővebb változatban kerülnek a mai olvasó elé. Az egykori fordításokat az eredetivel egybevetette: Büki Zsófia, Csepregi Zoltán és Frazer-Imregh Monika, az új fordítók: Büky Zsófia, Csepregi Zoltán, Gromon András, Hegyessy Mária voltak. Három olyan Luther-mű van a kötetben, amelyet első fordításban olvashatunk: *A német lovagrend lovagjaihoz* írt 1523-as írás Hegyessy Mária fordításában és a leginkább szórakoztató, ám egyúttal talán leginkább „botránkoztató” *Hurka Gyurka ellen (Wider Hans Worst)* című vitairat 1541-ből Büki Zsófia és Csepregi Zoltán

fordításában, valamint a *Rajnai újság*. A kötet az írásokat azok keletkezésének kronológiai sorrendjében közli: az első az 1520-ban írt *A jó cselekedetekről* szóló írás, az utolsó az 1541-es *Hurka Gyurkát* követő 1542-es egy oldalas *Rajnai újság,* amelyben Luther Albert mainzi érsek ereklyegyűjteményét pellengérezi ki szatirikus hangon.

Luther mindenekelőtt tanító volt. Nem moralizált, nem egyszerűen az egyházi élet feslettsége, romlottsága háborította fel, hanem a tanítás eltorzulása. Ez késztette vitára, és bármennyire is éles polémiájának a stílusa, mindvégig az igazság szenvedélyes keresése volt számára az elsődleges cél.

Ha ismertetésünkben a kötet kronológiai szerkezetét követjük, az alábbi címeket adhatjuk az egyes írásoknak: 1. A wormsi birodalmi gyűlés előtt (1520); 2. Worms és Augsburg között (1522–1530); 3. Augsburg időszakában (1530); 4. Augsburgtól az utolsó évekig (1530–1541).

A wormsi birodalmi gyűlés előtt (1520)

1520-as év a reformátor életművének talán a legtermékenyebb éve. Három évvel vagyunk a kilencvenöt tétel vitára bocsátása után, s egy évvel a drámai wormsi birodalmi ülés előtt. Ebből az esztendőből öt jelentős írás került a válogatásba.

Az első, *A jó cselekedetekről* szóló, amelyet magyarul először Takács János hódmezővásárhelyi lelkész jelentetett meg 1937-ben, másodszor 1992-ben jelent meg, mindkét alkalommal magánkiadásban. Szükség volt erre az írásra, hiszen sokan félreértették Luthert: ha az ember ingyen, kegyelemből, hit által igazul meg, akkor miért van szükség a jó cselekedetekre? Luther mindvégig hangsúlyozza, hogy a cselekedetek önmagukban valóban nem üdvözítenek, de az igazi hitből jó cselekedetek fakadnak. Mindezt a Tízparancsolat magyarázatával teszi: az első tábla az ember és az Isten kapcsolatára (a hitre), a második az embernek az embertársára vonatkozó kapcsolatára (a jó cselekedetekre) vonatkozik. Az előbbiből következik az utóbbi, és nem fordítva.

A római pápaságról szóló iratát Augustin Alveld ferences szerzetes, „a hírhedt lipcsei romanista” ellen írta. Luther itt élesen elítéli a katolikus tipologikus magyarázatot, amely az ószövetségi Ároni papságban a péteri primátus előképét látja, s itt és majd számos más alkalommal is részletesen kifejti Mt 16,18 és Mt 18,18; illetve Jn 20–21 értelmét, miszerint az egyház feje csak Krisztus lehet, és nem Péter, hiszen Krisztus a valódi kőszikla, a botránkozás köve, amit az építők elvetettek, s amire épülnek az apostolok és az egyház. Majd látni fogjuk, hogy Luther csak a – nevezzük így – a „romanista kauzális” tipológiát veti el, ami a jelen struktúrákat akarja a múltbeli analógiákkal magyarázni; ám egész életművét, nyelvezetét, gondolkodását áthatja a „biblikus tipológia”, a jövőre irányuló lelki látásmód.

A német nemzet keresztény nemességéhez című írásában Luther annak a három falnak a lebontását követeli, amelyet a pápaság a maga hatalmi érdekében épített ki: az első fal az, hogy a papság és a világiak között isteni különbség van; a második fal, hogy csak a pápa magyarázhatja helyesen a Szentírást; a harmadik fal pedig az, hogy csak a pápa hívhatja össze az egyetemes zsinatot. Luther a nemesség alatt az egész világi rendet érti; az írás a világiaktól (mai szóval: a laikusoktól) várja az egyház megújulását. Ez az az írás, amelyben magát Isten „udvari bolondjának” *(Hofnar)* nevezi, amint erre Eric W. Gritsch magyarul is megjelent könyvének a címe utal. Luther Pál apostollal együtt vallotta a kereszt és az igehirdetés bolondságát: ebben a világban a bolondok az igazi bölcsek, s akik magukat bölcsnek gondolják, valójában szánalomra méltó bolondok (1Kor 1). Luther a pápaság legnagyobb bűnének azt tartja, hogy világi hatalomra tör: a pápa, az egyház akar a császáron és a világon is uralkodni; ez pedig ellentétes a krisztusi törvénnyel: „Minél közelebb jutunk Rómához, annál távolabb esünk a kereszténységtől.” (194. o.)

Az egyház babiloni fogsága című, szintén 1520-ban írt könyv méltán a leghíresebb és sok kortárs szemében leghírhedtebb lutheri irat. Már a cím is egyértelműen jelzi a lutheri (tehát nem romanista) tipologikus gondolkodást: Bábel, Nimród, majd Babilon a Bibliában a romlás szimbóluma is egyúttal, s az egyház babiloni fogsága

kifejezésen Luther a krisztusi kereszténység középkori megromlását érti. Amíg *A német nemzet keresztény nemességéhez* írt könyvében Luther azokat a külső falakat rombolta le, amelyeket a pápaság önmaga hatalma érdekében húzott fel, addig *Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske* a római rendszer benső „szentélyébe” hatol be, és a pápaságnak a hét szentségről szóló tanát, a kereszténységet „megkötöző” római, szakramentális rendszer bilincseit kívánja széttörni. Ebben az írásában üzen először nyíltan hadat a transzszubsztanciáció, átlényegülés tanításának, ami szerinte elhomályosította az úrvacsora igazi értelmét: a mise nem áldozat *(sacrificium),* amit a pap mutat be az ún. „haragvó Isten” kiengesztelése érdekében, hanem Istennek Krisztusban adott ajándéka *(beneficium),* amit csak el kell fogadnunk. Luther a szentségek mágikus felfogása helyett a hit elsődlegességét hangsúlyozza: „Nem a szentség, hanem a szentségbe vetett hit igazít meg.” (285. o.)

A könyv érdekessége, hogy (az 1518-as sermóhoz hasonlóan) a könyve elején Luther a bűnbánatot még külön szentségként képzeli el, és csak a könyv végére tisztul le számára is, hogy a valóságban csak két szentség (Krisztus ígéretéhez kapcsolódó jel) van: a keresztség és az úrvacsora. A jelen kiadás unikuma, hogy – különösen a házasság kapcsán – olyan részeket is közöl, amelyeket általában kihagytak a Luther 1546-ban bekövetkezett halála utáni kiadásokból. A könyv hangvétele miatt a reformáció sajnos végleg elvesztette a nagy humanista, Erasmus támogatását, ugyanakkor azonban Luther egyik akkori ellenfele, Bugenhagen e könyv hatására lett a reformáció odaadó hívévé. *Az egyház babiloni fogsága* ebben a kötetben jelenik meg az eredeti teljes terjedelmében; ugyanis a Luther halála utáni kiadások rövidítettek voltak; korábban a Masznyik-kiadás is azt vette figyelembe.

A drámai wormsi birodalmi gyűlés előtti korszak, de talán az egész lutheri életmű legszebb alkotása *A keresztény ember szabadságáról (De liberate homine Christiana)* című írás. Ha nem kifejezetten keresztény hallgatóknak akár a spiritualitás történetéről, akár a reformáció korszakáról tartok kurzust, ezt a remekművet mindig elolvastatom, s a hallgatóim is nagyon kedvelik. A X. Leó pápához írt 1520 őszén békülékeny előszót az LVM 7-ben (196–204. o.) olvashatjuk. A Masznyik-fordítás a német szöveget vette alapul, amíg Prőhle Károly 1983-as, majd 1996-os fordítása a latin nyelvűt, ami pontosabb, s ezért a jelen válogatásba is ez került bele. Mint tudjuk, a lutheri teológia egyik fontos ismérve, hogy Isten mélysége és a hit titka sokszor csak paradoxonokkal ragadható meg. Ilyen híres paradoxon a könyv bevezető tétele: „A keresztény ember szabad ura mindennek, és nincs alávetve senkinek. A keresztény ember szolgája mindennek, és alá van vetve mindenkinek.” (346. o.) Luther a lélek és a test kettősségére építi fel ezt a teológiát: a lélek szerint hitben szabadok, sőt egyenesen királyok és papok vagyunk, hiszen Krisztushoz tartozunk. A Krisztus-hit legnagyobb ajándéka, hogy egybeköt bennünket, a menyasszonyt a vőlegénnyel, Krisztussal. Isten nem önmagunkért, hanem a Krisztustól kapott jegygyűrűnkért fogad el bennünket igaznak (352. o.). A „csodálatos csereviszony” tesz minket szabaddá és minden ember urává. Ugyanakkor, amiképpen Krisztus is szolgává lett, nekünk is szeretettel kell szolgálni embertársainkat. A hitből fakadó szabad szeretet, önkéntes engedelmesség klasszikus lutheri tanítása ez.

Worms és Augsburg között (1522–1530)

Luthernek ebből a korszakából öt írást válogatott be a kötetbe a szerkesztő.

Az oltáriszentség két színe című irat 1522-ben született, nem sokkal a híres *Invocavit*-prédikációk elmondása után (LVM 6, 215–238. o.). Luther itt már kétfrontos harcot folyatott: egyrészt a római felfogás, másrészt Karlstadt rajongó, képromboló felfogásával szemben. Szükségszerűen érinti a gyónás és a képek körül kialakult vitát is. Itt is érvényesül a hit lutheri szabadságának gondolata: „Minthogy azonban hitre senki sem kényszerítendő, nem szabad az oltártól ama papokat elűzni, akik azokat meg akarják tartani [...] a titkos gyónást nem szabad megparancsolni, de még kevésbé akadályozni [...] bár én nem erőltetem a dolgot,

mégis azt tanácsolom ráadásul, hogy örömest gyónj, mielőtt a szentséghez járulsz, vagy legalább ne vesd meg azt.” (405. o.) A két szín alatti úrvacsorát a Biblia tanítása szerint kell gyakorolni, s nem az emberek tanítása szerint: a Krisztusról való helyes tanítás a lényeg, akár Luther, Claus vagy György mondja azt: „A személlyel ne törődjél, ámde a tant vallanod kell.” (412. o.)

Az emberi tanítások kerülése (1522) is szintén egy nagyon népszerű irat: „…az emberi tanítást nem azért kárhoztatjuk, mert emberek tanításai (mert hisz különben el akarnánk őket viselni), hanem azért, mert az evangélium és a Szentírás ellen valók.” (433. o.)

A *Felelet Henrik angol királynak* talán a legélesebben, mondhatnánk a legdurvábban fogalmazott Luther-irat. Tudjuk, a fiatal király *Az egyház babiloni fogsága* ellen, a hét szentség védelmében *(Assertio septem sacramentorum)* írt könyvével nyerte el a pápától a „hit védelmezője” *(fidei defensor)* címet. Luther megszólítása is provokatív, hiszen Henriket nem „Isten kegyelméből”, hanem az Isten haragjából *(Ungnade)* való uralkodónak nevezi (441. o.). Luther nem tartózkodik a kemény képek használatától: „Anglia királya más hazugok módjára az Írást átugorja s elhallgatja, és a pókhoz hasonlóan az illatos rózsából csupa mérget szív.” (445. o.)

Luther már őszintén sajnálja, hogy Wormsban a császár előtt annyira megalázta magát, hogy tanítását hajlandó volt alávetni a bíráknak, most viszont már egyértelműen vallja, hogy „a pápaság az ördögök fejedelmének legdühösebb szörnyetege, amelyet valaha a földre bocsátott” (448. o.). Egy példa Luther vitriolos stílusára: „Ha Anglia királyának szabad a maga hazugságait ilyen szemérmetlenül árasztania, úgy nekem viszont szabadságomban áll, hogy azokat nyugodtan az ő nyakába borítsam. Mert ezzel egész keresztény tanításomat ócsárolja, és a maga piszkát az én királyomnak, a dicsőség királyának, tudniillik Krisztusnak koronájára keni – akinek tanítását én hirdetem. Ezért azután ne csodálkozzék, ha én meg a piszkot az én Uramnak koronájáról az ő koronájára kenem, és az egész világ előtt hirdetem, hogy Anglia királya hazug és nem jóravaló ember.” (449. o.) Luther ebben az iratában a Szentírás elsődlegességét védelmezi az emberi, illetve az egyházi hagyománnyal szemben, s ismét hangsúlyozottan mutat rá arra, hogy a mise nem ember által bemutatott áldozat, hanem Isten ajándéka, Krisztus testamentuma (468. o.), s az áldozat igazi értelméről Anglia királyának a híres 51. zsoltárt *(Miserere)* ajánlja figyelmébe (473. o.).

Anglistaként hadd tegyek itt egy rövid kitérőt: 1521-ben Angliában nyilvánosan elégették Luther könyveit, s a nagy humanista Morus Tamás, az *Utopia* szerzője is írt egy latin nyelvű könyvet *Responsio ad Lutherum* címen, majd miután engedélyt kapott London püspökétől, hogy tanulmányozhassa az eretnekek műveit, 1529-ben immár angolul jelenteti meg a *Dialogue Concerning Heresies* című könyvét, amelyben Luther és az angol bibliafordító William Tyndale munkáit támadja. A történelem iróniája, hogy a pápától a „hit védője” címet elnyert VIII. Henrik szakít majd látványosan Rómával, s uralkodása idején Angliában is kezdetét veszi a reformáció. Ebben a korszakban ezrével halnak mártírhalált hitükért mindkét oldalon: Morus Tamás a katolikus hitéért, William Tyndale a protestáns meggyőződéséért lesz vértanú. Ebből a korszakból származik az intelem *A* német lovagrend lovagjaihoz*, hogy kerüljék a hamis szüzességet, és a helyes házassági erkölcs felé forduljanak* (1523).

A következő irat 1524-ben született: *Az új bálvány és ősi ördög ellen, akit Meissenben szentté akarnak nyilvánítani.* A 11. században élt s a császárával konfliktusba keveredett Benno meisseni püspököt VI. Adorján pápa kanonizálta, aki München egyik védőszentje lett. Luther itt sem Benno személyét kritizálta, hanem azt fejti ki részletesen, hogy mit tanít a Biblia az igazi szentekről.

Az Augsburgi birodalmi gyűlés idején keletkezett iratok (1530)

Luthert birodalmi átok sújtotta, s nem utazhatott személyesen Ausgburgba, az V. Károly által összehívott birodalmi gyűlésre, s ezért János választófejedelem tanácsára a tartomány déli határára, az Augsburghoz legközelebb eső Coburg várába költözött, ahol 1530. április végtől

1530. október elejéig tartózkodott. Ez az időszak Luther számára a legtermékenyebbnek bizonyult az LVM 7-ben közölt (513–558. o.) mintegy harmincöt levél, valamint az LVM 5-ben megjelent *Confitemini zsoltármagyarázat* (557–603. o.), az *Ezópusi fabulák* (610–620. o.) és a *Nyílt levél a fordításról* (626–640. o.) is erről tanúskodik. Jelen kötetünk (LVM 2) két fontos egyházvédelmi iratot tartalmaz a coburgi magány korszakából.

Az első, *A tisztítótűzről szóló tan visszavonása,* amelynek már a címe is eleve ironikus, hiszen az Ágostai hitvallás tételei közül éppen ez az egyik olyan tanítás, amelynek a visszavonására Luther nem hajlandó. Luther ellenfelei, a szofisták egyszer a Makkabeusok második könyvének egy passzusára (2Makk 12,43–45; Vulg); másodszor az egyik zsoltárra hivatkoznak (Zsolt 66,12); ám Luther írásmagyarázóként mutat rá: a Makkabeusok könyve egyrészt nem az elsődlegesen kanonizált Szentírás része (524. o.); s az idézett zsoltárban nemcsak tűzről, hanem vízről is szó van. Továbbá részletesen elemzi a purgatórium védelmében felhozott Jel 14,13; ill. 1Kor 3,15-öt. Luther vérbeli írásmagyarázóként veszélyesnek véli, ha az Írásból egy részletét kiragadunk: „…az a veszedelem fenyeget aztán, hogy végül is a szövegtől elkalandozunk, és az igazi értelmet elveszítjük, és a téves értelmezésből és tréfából hitcikk lesz.” (537. o.) Végezetül a zsoltárok helyes olvasására világít rá, amelyek „azért írattak, hogy általuk a hitet gyakoroljuk és megtanuljuk, és nem azért, hogy általuk a lelkeket helytelen értelmezésük alapján a tisztítótűzből kiszabadítsuk” (543. o.).

Legnagyobb élményt számomra – a most sajnos csak először olvasott – *A kulcsokról* szóló irat jelentette a kötetben. Luther itt igazán elemében van; a coburgi magánynak egyik talán leginkább pengeéles írásáról van szó. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a szöveg első változatával Luther maga sem volt elégedett; önirónia „lutheri szószátyársággal” jellemezte az első változatot, s talán ezért is sikerülhetett annyira jól ez az írás, hogy a 21. század olvasójára is katartikus hatást gyakorol. A mai olvasó fülének talán idegenül cseng a „kulcsok” *(clavis)* fogalma, noha alapvető kérdésről: az egyház és a világ kapcsolatáról, az egyházi hatalomról, az oldás és a kötés kérdéséről van itt szó. A középkorban Mt 16 és Mt 18 sajátos értelmezésével nemcsak a trón és az oltár összefonódását, hanem az egyháznak (a pápának) a világ (a császár) feletti hatalma igazolását kívánták alátámasztani.

Luther fantasztikus nyelvi leleménnyel (tévedőkulcs, kötőkulcs, oldókulcs, találókulcs, tudókulcs, hatalomkulcs, álkulcs, tolvajkulcs) s gyakori szarkazmussal fejti ki a törvény és az evangélium, a világi és a földi hatalom megkülönböztetésének elengedhetetlenségéről szóló nézeteit, nevezetesen, hogy a kulcsok hatalma: az oldás és a kötés csak a lelki dolgokra és nem a világi vagy az egyházi törvénykezésre vonatkozik. „Krisztus a maga kulcsait az egyháznak a mennyországért, és nem a föld országáért adta, amint mondta: oldva legyen a mennyben.” (580. o.) Luther tehát elutasítja az „uralkodás kulcsát”, a „hatalomkulcsot” ugyanúgy, mint a hamis „tudókulcsot”. Rámutat a kulcsok igazi szerepére: „Mert a kötőkulcs a törvény dolgát végzi, és a bűnösnek hasznos és jó azáltal, hogy neki szolgálatot tesz, feltárja előtte bűnét, inti őt Isten félelmére, megrettenti, és bűnbánatra s nem romlásra serkenti. Az oldókulcs az evangélium dolgát végzi, édesget kegyelemre és irgalomra, vigasztal és ígér életet és üdvösséget a bűnbocsánat által […] És mindkét kulcs fölötte szükséges a kereszténységben; értük soha elég hálát nem adhatunk Istennek.” (595. o.) Irodalmi szempontból külön érdekessége az írásnak, hogy a második részbe a reformáció irodalmában nem szokatlan forma illeszkedik: egy evangélikus laikus, aki egy (vagy több) romanista (katolikus) ellenféllel folytat párbeszédet, illetve vitatkozik.

Augsburgtól az utolsó évekig (1530–1541)

Luthert szokás – a *sola scriptura* elvre való hivatkozással – némi egyoldalúsággal, csak az ige, a Szentírás felfedezőjeként emlegetni, aki egyrészt az Isten beszédét, másrészt az egyéni lelkiismeretet szabadította fel az egyházi hagyomány fogságából. Protestáns egyoldalúság „csak” a Szentírásra és az egyéni lelkiismeretre hivatkozni, s úgy gondolni, hogy a közösség, az egyház kérdése másodlagos csupán. Nem véletlenül viseli a LVM 2 ezt a címet: *Felelősség* az egyházért.

Luther ebben a kötetben, de különösen is az utolsó részben; tehát az ágostai hitvallás elfogadása után élete utolsó évtizedében két fontos iratban is ekkléziológiai kérdésekkel foglalkozik. Sokan támadták azzal, hogy ő az egyház lerombolója, az egység megbontója; s így feletetet kellett keresnie és adnia arra az alapvető kérdésre, hogy mi az egyház. Erről szól a *Zsinatokról és az egyházról* szóló 1539-es könyv és az 1541-ben írt *Hurka Gyurka ellen* című írás.

A könyv első része a római egyháznak a zsinattal kapcsolatos felfogását bírálja, a második feltárja az egykori zsinatok jelentőségét; s a harmadik fejezet szól az egyház hét ismertetőjeléről *(notae ecclesiae).* Amíg a Masznyik-kiadás az egész könyvnek csupán egynegyedét tartalmazta – bár a jelen válogatás sem törekedett a teljességre, mivel elhagyta az ókori zsinatokra vonatkozó ismertetést a középső fejezetből –, addig a mostani kiadás lényeges részek magyarításával egészítette ki a száz évvel ezelőtti fordítást.

Hogy Luther számára mennyire fontos az egyház, már a bevezetőjének néhány mondata is elárulja: „Maga Krisztus az egyházáért halt meg, hogy az el ne vesszen, hanem megmaradjon.” (610. o.) „Mi készek vagyunk szőröstül-bőröstül elpusztulni, csak az egyházat ne érje baj vagy kár, amennyire ez tőlünk függ.” (613. o.) Luther szerint az egyház hét ismérve, amit szerinte akár „hét szentségnek” is lehetne nevezni, a következők: 1. Isten igéje. „…mert maga a Szentlélek vezeti, avatja és szenteli az egyházat, vagyis a keresztény, szent népet, az Igével, nem a pápa a kenetével, ami ujjakat, ruhákat, kelyheket és követeket avat és szentel.” (651. o.) […] „…az ige az első és fő szentség, ez szüli, tartja, táplálja az egyházat.” (652. o.) 2. A keresztség. „Az se tévesszen meg, hogy ki az, aki megkeresztel. Nem a keresztelőé a keresztség, nem is néki adatott, hanem a megkeresztelendőé, aki számára Isten adta és rendelte.” (653. o.) 3. Az oltári szentség (úrvacsora). 4. A kulcsok hatalma. „A pápa két kulcsával, amelyekből tolvajkulcsot csinált, mit se törődj […] A kulcsok nem a pápáé, hanem az egyházé […].” (654. o.) 5. Az egyházi szolgák elhívása. Luther fontosnak tartja, hogy a rend érdekében az egyházban legyenek külsődlegesen is elhívott szolgák. Ennél az ismérvnél Luther a többi ismérvhez képest aránytalanul hosszasabban értekezik a lelkész személyéről, a házasság kérdéséről. 6. Imádság. 7. Az üdvösséges szent kereszt. Luther tanításának egyik alappillére nemcsak a *theologia crucis,* hanem az *ecclesia crucis* is; vagyis az igazi egyházat onnan lehet felismerni, hogy azt üldözik, mert erősen ragaszkodik Isten igéjéhez. „Ahol ilyen megpróbáltatásokat látsz, tudd, hogy ott Isten szent népe van.” (663. o.)

1541-ben született meg a magyarul eddig még nem hozzáférhető, ám stílusában Luthernek leginkább nyers, provokatív írása. Az írás háttere II. Henrik braunschweig-wolfenbütteli herceg és Hesseni fülöp tartománygróf, illetve János Frigyes választófejedelem közötti konfliktus. Henrik saját tartományurát nevezte Hurka Gyurkának *(Hans Worst),* s Luther ezt a csúfnevet Henrik ellen fordította. Az írás témája az igaz és a hamis egyház közötti különbségtétel. Luther szópárbajának élesen gúnyos, a trágárságot sem nélkülöző hangneme sok kortársat megbotránkoztatott; s ezért később olyan latin és német nyelvű utánnyomások készültek, amelyek csak az igaz és a hamis egyház összehasonlítására szorítkoztak. Ebben az írásban Luther az igaz egyháznak immár tíz ismertetőjelét *(notae ecclesiae)* veszi számba: 1. a keresztség; 2. az oltáriszentség (úrvacsora); 3. a kulcsok hatalma; 4. az egyházi szolgálat (a prédikátori tisztség megtartása); 5. az Apostoli hitvallás; 6. a Miatyánk; 7. a világi hatalom tisztelete Róm 13 alapján; 8. a házasság mint Istentől rendelt örömteli intézmény fenntartása; 9. a szenvedés vállalása; 10. az ellenséggel nem folytatnak háborút, hanem imádkoznak az ellenfeleikért. Luther szerint ez az eredeti, igazi egyház, a pápa egyháza viszont elszakadt az igaz egyháztól, s az „ördög iskolája” lett. Ezek után Luther a hamis egyház tizenkét ismertetőjelét (búcsúk, zarándoklatok stb.) sorolja fel, amelyeket most nem részletezhetünk.

Összefoglalva: ezzel a kötettel a Magyarországi Evangélikus Egyház Reformációi Emlékbizottsága és a Luther Kiadó igen értékes kötetet adott nemcsak az egyháznak, hanem a magyar kultúrának.

Fabiny Tibor

Emancipáció és konzervativizmus

NÁDAS Péter: *Az élet sója*. Jelenkor Kiadó. Budapest, 2016.

Valamikor 1914-ben Móricz Zsigmond egyik erdélyi útján „[m]eghatva nézte az öreg könyvet, amelynek sárgafedele gondosan volt kötve. Háta már levásott s ami bőr, valami fele rajta maradt az erős madzaggal fűzött 19 iven (egy iv 8 levél 16 oldal) a bőrnek rajza is volt belepréselve. [...] Kíváncsian kezdte olvasni a pompás írást, amelynek a régi betűvetésébe azonnal beletanult. Tisztelendő Szék ülő Uraim! A faluja és a szomszéd falu pörlekedtek, a Jegyzőkönyv volt előtte. A bodoniak régidők óta átjártak templomba." (Móricz Zsigmond: Tükör 1914 feliratú mappa, 621. oldal PIM kézirattár.) A 17. században induló elhúzódó perlekedés jegyzőkönyveiből kiderül, hogy majd száz évet kellett várniuk a bodoniaknak, hogy el tudjanak szakadni Koronkától, és így végre nem kellett átjárniuk Koronkára, hanem a saját templomukban, a saját papjuk saját miséjét hallgathatták. Talán éppen azokban a napokban olvassa és másolja Móricz Zsigmond a bodoniak és a koronkaiak közötti 17. századi perlekedés jegyzőkönyvét, mint amikor a recenzálandó Nádas-könyv egyik hősét, az éppen Franciaországban tartózkodó erdélyi magyar írót, Kuncz Aladárt elhurcolják a noirmoutier-i fogolytáborba. Nádas bő száz évvel később *Az élet sója* című könyvecskéjében így vall Noirmoutier-ről és Kuncz Aladárról: „Két évtizede már, hogy oda tartok, lássam, de még nem sikerült elérnem. Embertani tanulmányainak hű követőjeként igen fontos lenne látnom. Talán jövő tavasszal." (12. o)

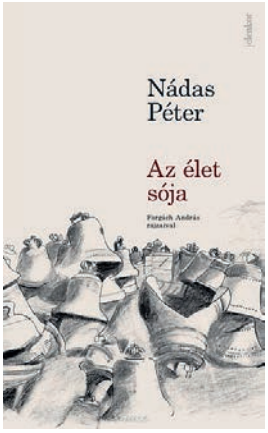

De hogy hogyan is kapcsolódik az a bizonyos perlekedés Nádas Péter a litera.hu 2flekken rovatában folytatásokban írt, majd könyv formájában kiadott város- és modernitástörténeti esszéjéhez, vagy ha úgy tetszik, egy meg nem nevezett, de azért jórészt beazonosítható város főszereplésével játszódó folytatásos regényéhez, mely kritikánk tárgya, és hogy miket is ért ezek alatt a leíró jelzők alatt a kritikus olvasó, arról alább bizonyosan többet megtudhat bárki, aki nem hagyja abba itt álmosan az olvasást.

Talán kezdjük a „folytatásos regénnyel" mint műfajjal, melynek jellegzetességeivel Nádas bőségesen eljátszik, nem csak a fejezet kezdő mondataiban, melyekben gyakran röviden utal az előző fejezetekre, folytatva vagy összefoglalva azokat, esetleg a korábbi fejezetben ígérthez képest kitérőt téve, akár több részen keresztül is várakoztatva olvasóját. És nemcsak a fejezetek záró mondataiban, melyekben megígéri, hogy a következőkben több is kiderül az épp csak felvillantott rejtélyekből, hanem az egyes részek dramaturgiájában is: mindig úgy hagyja abba, hogy bőven marad még mondanivalója, az adott fejezet aktuális csúcspontján, ezzel a jól ismert és ironikusan alkalmazott elbeszéléstechnikával csábítgatva olvasóját a további olvasásra. Mintha Forgách András rajzai is leginkább ehhez a műfajjal folytatott játékossághoz kapcsolódnának: figurái időnként elszakadnak a szövegtől, máskor külön életre kelnek, megint máskor nem ott bukkannak fel, ahol várnánk őket, így kölcsönözve sajátos, ironikus meséskönyv jelleget a kötetnek és a kötet főszereplőjének, a meg nem nevezett, sójáról híres városkának.

Folytathatnánk a várossal, mely jórészt beazonosítható a délnémet Schwäbisch Hall-lal, e sóforrásokban gazdag városkával, ahol mindmáig olyan érintetlenül megmaradt a középkori városmag sajátos jellemzőivel: harangozásának rendjével, széttagolt piactereivel és Szent Mihályról elnevezett, a gótikában átépített, rejtélyes románkori dómjával. Ebben a kötetben egyszerre sétálunk a város jelenében az elbeszélővel és a városszövet adta rejtélyek felfejtésével a város múltjában, a város történetében – de leginkább az utóbbiban. Már csak ezért sem véletlen, hogy a Nádas-féle modernista prózára oly jellemző ellen-

tétezésre épülő nyitó mondat is az alapítással foglalkozik: „Az alapítólevél olykor hamis, az alapítás mégis valódi." (9. o.) Vagyis a látható valódi város valódi alapításával és az ezt bizonyítani kívánó hamis dokumentummal. A felszíni látszattal és a mélyben húzódó valósággal. De maga a város nem véletlenül tárgya egy ilyen modernista vizsgálódásnak, mely a városszövet adta felszíni rejtélyek megmagyarázásához vezet, hanem talán épp azért kapja meg a kitüntetett figyelmet a szerzőtől, mert a városszövet felszínén megmutatkozó történelem megértésén keresztül érthetőek meg a modernitás középkori születéskörülményei, vagy ha úgy tetszik, regényesen mesélhető el a modernitás születéskörülményeinek mítosza.

Ha sorra vesszük ennek a történetnek a főbb állomásait, először is a sót lepárló és a sóval kereskedő városi polgárokkal találkozunk (közülük a leggazdagabbakat nemesi rangra emelte a fejedelem). Ők lettek tehát a városi nemesség, akiket bár a többi nemes, az igazi nemesség lenézett a fejedelemségben, mégis a városban fontos irányító szerephez jutottak, és ahogyan az már lenni szokott, városukban ők nézték le az egyszerű polgárokat. Majd a városi nemesség a polgársággal együtt a comburgi lovagokkal, vagyis a nemességgel szemben *látszólag* a ferencesek kicsapongásai miatt, de *valójában* a piactér megnagyobbításáért addig perlekedett, míg el nem érték, hogy „a comburgi lovagok a sóforrásairól ismert városka javára lemondjanak a Szent Mihály templom kegyúri jogáról, a jogokkal járó kötelezettségeiket pedig a városi tanácsnokok mindenkori testületére ruházzák. Maguk sem tudhatták, hogy milyen végzetes és milyen épületes lesz a lépés. Ami végzetes a keresztes lovagoknak, az egyházi hierarchiának, épületes a polgári önállósodás folyamatának. Ezeknek is, azoknak is mindössze néhány évtizedet kell várniuk, hogy lássák a siralmas, azaz a boldogító eredményt." (37–38. o) De ahhoz, hogy a *látszatokba* csomagolt *valódi* vágyak és a vágyakkal együtt kibontakozó *emancipációs* folyamat létrejöjjön, szükség volt a különböző érdekek együttállása, *pászentos* összeegyeztetése. Az érdekeket sikerült összeegyeztetni, így a *pászentosságból* „a nagy emancipációs folyam, s hozza a hátán a reformációt" (38. o.) – elemzi Nádas. Épp úgy Schwäbish Hallban, mint a felütésben megidézett, Móricz által másolt jegyzőkönyvben Mezőbodonban.

Persze ez az emancipációtörténet nem lenne teljes és nem lenne látható a városszövet legnagyobb rejtélye nélkül: „Amit a sójáról híres városka főtemplomának látogatója végképp nem tud mire vélni, legyen ez a legnagyobb meglepetése, hogy ennyi képet, freskót, domborművekkel ékített szimbolikus és valóságos sírhelyet vagy áldozati emlékhelyet, azaz epitáfiumot, ennyi kegyeleti fülkét, szentségtartót, mellékoltárt és szobrot lutheránus templomban még sose látott. Leesik az álla." (91. o.) Nádas városelemzésében ehhez szükség volt egy olyan, a városi nemesség – későbbi presbitérium – által választott vezetőre, mint Johannes Brenz. A Heidelbergben tanult Brenz eléggé korán Luther hatása alá került, éppen ezért menekülnie kellett a városból, és kapóra jött neki a Schwäbisch Hall-iak hívása. Brenz modernizáló attitűdje jócskán rányomta bélyegét a városra. Egyrészről lutheránus kollégáival az emancipációt elősegítve a korábbi ferences rendházban tandíjmentes iskolát hozott létre; a városi ispotályban megszervezték a szegénygondozást és rávették a városiakat, hogy engedjék ki börtöneikből a boszorkányokat – ugyanis boszorkányok nem léteznek. Másrészről nem engedték a városlakóknak, hogy a modernizációs mozgalmakra olyan jellemző dühüket kiéljék a korábbi rendet jelképező Szent Mihályról elnevezett templomon, így maradhatott meg az immáron luteránus templom katolikus belseje.

Brenzcel Nádas egy olyan előképet talál, akiben a modernizmusa, emancipatorikus indulata nem találkozik a pusztítási vággyal, ellenben találkozik a múlt megőrzésének a konzervativizmusával, így Brenz személyét a tavaly megjelent memoár, a *Világló részletek* fényében láthatjuk úgy, mintha az abban bőven kifejtett konzervatív liberális mentalitás előfutára, ősképe lenne. S ha úgy vesszük, ez az attitűd roppantul jellemző e könyvecske elbeszélőjére is, aki a fentebb újramesélt modernizációs történet mellett könyvében gyakori kitérőkben leírja, még utoljára konzerválja a városka megmaradt tárgyait, épületeit, régi, lassan feledésbe merülő szokásait.

Modor Bálint

A mély én emlékezett

Szilasi László: *Amíg másokkal voltunk*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2016.

„Három költő kisregényét tartja kezében az olvasó. Babits Szegeden, Jókai a levert forradalom utáni bujdosás idején, Bessenyei György szülőföldjén, Tiszabercelen, a magyar vidék pusztaságában. Mindannyian számkivetettek. Mindannyian remeték, elhagyottak, elveszettek. De mindannyian készülnek valami nagyszabású, valami rendkívüli teljesítményre. Magukra készülnek. A kiteljesedésre" – ígéri Szilasi legújabb regényének fülszövege. De vajon a szöveget is áthatja-e ez az izgalom és feszültség, amit az ajánló sugall? Szilasi László előző két regényének sikere után nagy várakozás előzte meg a készülő harmadikat.

Akiket magával ragadott a korábbi kötetek stílusa és cselekményszövése, eleinte könnyen úgy érezhetik, hogy ezúttal csalódni fognak – a könyv nehéz olvasmánynak bizonyul, és a szöveg az első kézbevételnél nem biztos, hogy mindenkit meg tud győzni a nagyszerűségéről.

Ha valaki azért veszi le a polcról, mert három precíz íróportrét vár életrajzi adatokkal tarkítva, minden bizonnyal csalódni fog. Életrajzszerű történet és cselekmény valójában nincs, ez a kötet a biográfiai tények helyett az alkotók gondolatait, belső vívódásait és stíluskeresését örökíti meg, életük magányos és a leginkább önmarcangoló időszakát idézi fel. Babitsnak abban a korszakában játszódik, amikor Szegeden és Fogarason, a világtól elzárva tipródik azon, hogy miközben Adyék a fővárosban megalapítják a Nyugatot, ő semmi érdekes dologban nem vehet részt. A regény Jókai életének magányos életszakaszát bemutató részében az író Erdélyben bujdosik, miközben Petőfi feltételezett sírja után kutat, és egyre az jár a fejében, hogy barátja már egy teljes és sikeres életművet hozott létre, míg ő még mindig nem teljesítette be sorsát. Bessenyei pedig száműzve tér haza a bécsi udvarból, és a pezsgő kulturális élet után nehezen találja magát a poros vidéki életben. Eltérő idősíkokban (1906, 1850 és 1800) élnek, de mindhárman hasonlóan szoronganak, s bénítóan hat rájuk az alkotás hiánya és az érzés, hogy miközben bennük sűrűsödik az átadásra váró anyag, más megírja helyettük, amit mondani akarnak.

Az emésztő magány egyfajta ellenpontjaként a regény megmutat valamit abból is, hogy mindhármuk életében párhuzamosan jelen van egy fontos nőalak is. Babitsnál a baráttól, Szabó Lőrinctől elorzott feleség (Tanner Ilona), Jókai számára a nem éppen hibátlan múltú színésznő (Laborfalvi Róza), Bessenyeinek pedig a sorozatos beteljesületlen szerelmek után az unokahúg (Anna). Emlékeikben ugyanakkora intenzitással elevenedik fel a gondtalanságban töltött múlt, a gyermekkor, a szülői ház utáni bizalom és sóvárgás (Babits számára Szekszárd, Jókai számára Komárom, Bessenyei számára a Bercelen töltött évek).

Kétségtelen, hogy a regény születését rendkívül gondos irodalomtörténeti-biográfiai kutatómunka előzte meg, így a laikus olvasó számára akadhatnak kevésbé ismerős vagy nehezebben befogadható részek. Az eddigi recepció jelentős része emiatt rétegirodalomként jelöli meg a könyvet, Szilasi ugyanis úgy rajzolja meg a miliőt, hogy csak az olvasók szűk rétege számára érthető utalásokat, jelzéseket és neveket használ; csak életrajzi foszlányok vannak, s csak aki ismeri a teljes életrajzot, az tudja beazonosítani és tágabb kontextusban elhelyezni az olvasottakat. Az ismert szerzőket például gyakran említi meg a csak a barátok által használt becenéveiken (Dide, Zsiga, Gyula), illetve sok helyen a régies szóhasználat is megnehezíti a könnyed olvasást.

Az *Amíg másokkal voltunk* fejezetei szándékosan töredékesek. A szöveg befejezetlen gondolatmeneteken, kiragadott elmélkedéseken, fragmentumokon és

emlékképeken keresztül hív elmélyült gondolkodásra, miközben az olvasó irodalomtörténetről, történelemről, filozófiáról megfogalmazott gondolatok cikázását követi. Aktív cselekménye alig van, a történetet, a hátteret és a hangulatot a történelemből vett képek és a szubjektív emlékek lassan örvénylő sorokkal rajzolják meg.

Ez a lírába fojtott, Mészöly és Ottlik hangját idéző prózai világ az alkotás helyett megélt pillanatokat mutatja be a maga sűrítettségében, és felteszi a kérdést, hogy ezek valóban elvesztegetett pillanatoknak tekinthetők-e, hiszen belőlük gyűlt össze az az élményanyag, amelyből később egy-egy jelentős mű megszületik. A magány megélhető menedékként, illetve a sors büntetéseként is, de átélését követően – és ez a közös mindhárom szereplő sorsában – a zsenialitás kibontja súlyos rétegeit, és a műalkotás megszületésével szabaddá teszi a lelket. A vágy igazi tárgya, az írás, az alkotás tehát előbb-utóbb megjelenik, a művészi teremtőerő utat tör magának.

Annak felismerése, hogy az élményeket nem magukban élték át, elemi erővel jelenik meg a szövegben, és tudatformáló hatással van az alkotókra. *Amíg másokkal voltak,* valóságosan történtek dolgok, amikor pedig életüket a magány hatotta át, nem történt semmi említésre méltó. A cím – *Amíg másokkal voltunk* – valójában egy Proust-idézet. Proust ugyanis a korabeli kritikára hivatkozva, a 20. század elején azt állította, hogy amíg egy író másokkal van, addig nem művész, hiszen kifejezetten távol van attól a mély éntől, amely csakis az irodalomban képes megszólalni. A harmadik kisregény végén Bessenyeinél ez a gondolat expliciten megjelenik: „De volt egy másik énje, a mély énje, így nevezte el, az az én emlékezett. Mert úgy találta, hogy ha a többiektől meg a többiekről tudó énjétől óvatosan elvonatkoztat, akkor a saját buta betűiben néha megtalálhatja azt a mély, sűrű, hallgatag ént, aki mindig türelmesen kivárta, amíg ő másokkal volt. (...) és amikor újra együtt lehettek, éjszaka, esténként vagy éppen reggelente, írtak néha valamennyit. (...) Az a türelmes én, az a csendes és erős hang, aki csak a könyveiben beszél." (284. o.) Szilasi László regénye abban segít az olvasónak, hogy észrevegye és megértse azokat a rejtett, titokban működő csodás mozzanatokat, amelyek lehetővé tették ezeknek az alkotó embereknek – a három kisregény hősének –, hogy művészi kifejezőerejük lassan, nagyon lassan megnyilvánulhasson és kibontakozhasson.

Palkovics Beáta

Regény a jelenben

Rakovszky Zsuzsa: *Célia*. Magvető Kiadó, Budapest, 2017.

Rakovszky Zsuzsa nagyprózái sorában eljutott a jelenbe. Eddigi regényei a múltban játszódtak: a 17. században, a 19. század második felében, a 20. század első évtizedeiben vagy éppen az ötvenes években.

A *Célia* azonban ízig-vérig jelen idejű könyv, a 21. század második évtizedének közepén játszódik, technikai háttere – facebook, okostelefonok, youtube –, helyszínei – az uszodától az ezoterikus „Egészségházig" – a mi mindennapjainkat idézik. Igazi jelenidő.

Csakhogy a jelen szónak nem csak időbeli jelentése van. Térben is jelen kell lenni, és lélekben is, ha azt mondom: ez a jelen. Részt venni abban, ami éppen történik, és nem csak nézni és sodródni az eseményekkel.

Ilyen értelemben véve viszont a *Célia* nem a jelenről szól, hanem éppen a jelenlét hiányáról. Mintha a főszereplők nem lennének jelen a jelenben. A regény egyik főhőse Ádám, az elbeszélői én középkorú férfi, aki leginkább a youtube-videók és a könyvek között érzi jól magát (bár ez utóbbi már háttérbe szorult), tehát a fiktív valóságokban van jelen, a valós életbe nehezen illeszkedik be.

A második főszereplő Zsani, a független értelmiségi nő, aki minden alternatív, kereteket feszegető irány-

zathoz örömmel csatlakozik, majd csalódva bennük továbbröppen egy másik vonzó izmus felé, legyen az politikai irányzat, ezotéria vagy természetes életmód, mikor mi a trendi. A „mindent szabad" elv csak akkor mond csődöt, amikor leánya más utat akarna választani, mint amit ő elfogadhatónak talál – ekkor az erőszaktól sem riadna vissza, hogy leányát visszatérítse magához.

Ez a leány a harmadik főszereplő, Célia, akinek valószínűleg Ádám az apja – bár a mesterséges megtermékenyítés körülményei eléggé homályosak mindenki számára. Célia tehát már származásában is bizonytalan – nem szerelemből, hanem tudományos okoskodásból született –, és egész neveltetését ez a bizonytalanság járja át: az az életmódbéli divat irányítja az életüket, ami éppen anyja eszébe jut – volt, amikor azért költöznek falura, hogy természetes életmódot éljenek –, és Célia az egyetlen, aki érzi, hogy ebben semmi természetes nincs. Az eredmény nem magabiztos, öntudatos nő, amilyennek Zsani magát és lányát is látni szeretné, hanem egy összezavarodott egyetemista, aki saját életét sem érzi valóságosnak.

Sławomir Mrożek *Tangó* című abszurd színdarabjához hasonlóan adott egy nemzedék, amelyik a szabadság, az önmegvalósítás kedvéért szembeszáll a múlttal, a hagyományokkal, és megtalálja a maga útját: börtönrácsait, kerítéseit kidönti, s végre önmaga lehet. Igen ám, de jön a következő nemzedék, amelyik megérkezik ebbe a kerítés nélküli világba – és megpróbálja megharcolni a saját harcát. De mi ellen lehet küzdeni, amikor már nincs ellenfél? Estleg azok ellen a szülők ellen, akik a totális szabadságot képviselik, s ezért paradox módon a lázadás célja már nem a szabadság, hanem a szigor lesz? (A másik, szomorúbb végkifejlet, ha ezek a fiatalok, a „másodgenerációs szabadok" folytatják szüleik harcát azok ellen az autokráciák, szorongató intézmények ellen, akikkel ők éppen szüleik egykori harca miatt soha nem találkoztak...)

Ebben a paradox helyzetben vívódik Célia: szabad(os)ságba fulladt gyermekkorának terméke egy önnön létében is bizonytalan, félelemmel teli, döntésre képtelen felnőtt nő lesz. A megoldás is hasonló a *Tangó*ban olvashatóhoz: rigorózus, zsarnoki rend veszi át a keretnélküliség helyét: Célia megszökik otthonról, és csatlakozik egy szektához, ahol azt hiszi, szeretetteteli közösségre talál, holott valójában egy diktatórikus rendszer rabja lesz, ahol a mentora, az „Őrangyala" mondja meg neki, leülhet-e apjával egy sütire és teára egy cukrászdába. Ő pedig hálásan adja át magát ennek a közösségnek, mely leveszi róla a szabadság és a vele járó döntések terhét, mert így a világ legalább keretet kap, valamilyenné, jelenvalóvá lesz számára.

Ez a bizonytalanság, a jelen-nem-lét szinte az összes többi szereplőre igaz: Heni, Ádám szeretője nem tud választani a szerelmétől kapott, illúziókkal terhelt boldogság és zsarnoki férjének biztonsága között. Talán még a főhős egyik házi tanítványa, Niki az, aki leginkább azonos önmagával: plázacica, annak szellemi igényszintjén, aki tudja is magáról, hogy mennyit ér: „szőkenős" sztereotípiák megtestesülése. Igazából Ádám sem lát többet benne: nevetséges kapuzárási fantáziája, hogy ezt a lányt egyszer az ágyába cipelje. (Mellesleg feltűnő, hogy a főhős minden fontosabb nőszereplőt csak a becenevén szólít – Zsani, Niki, Heni –, kivéve a főszereplő Céliát: talán mert benne eltévedt útkeresése ellenére is van valami nemesség.)

Rakovszky Zsuzsa nem ítélkezik az útjukat vesztett szereplők fölött, csak kívülállóként megfigyeli őket. Néha kissé ironikusan, néha együttérzően, néha keményebb, szatirikus hangon mutatja be hőseit, de soha nem fensőbbséges, ítélő hangon. Nem konzervatív, felemelt ujjú figyelmeztetésről van szó – látjátok, ide vezet a ti életmódotok! –, hanem lemondó bemutatásról: *ez van*.

A legélesebb szatirikus hang akkor jelenik meg, amikor olyan közeggel találkozunk, amely éppúgy a semmire épít, mint a többiek, mégis meg vannak győződve saját kiválóságukról. Ilyen az az ezoterikus vállalkozás, amelynek külső munkatársa lesz Ádám: ma-

gabiztosan játszanak mások lelkével, rendelkeznek az idejükkel, de emelkedett spiritualitásukban elfelejtik kifizetni időben a munkabért…

Nagyon nehéz ebben a közegben olyan valakit találni, akivel azonosulni lehetne; még az elbeszélővel magával szemben is távolságtartók maradunk. Ez az író erénye: képes azt is kívülről figyelni, akinek a bőrébe bújik. Egy mellékszereplő mégis énazonosnak, hitelesnek tűnik: egy szenilis öreg néni, akinek a főhős végül a főbérlője lesz, mivel a hölgy haszonélvezeti jogával együtt megveszi annak lakását anélkül, hogy a néni tudna a tulajdonosváltásról. Ő csak egyet tud: karácsonykor haza kell menni és fenyőfát kell állítani. Persze ő sem megoldás, de legalább a jele annak, hogy létezhet olyan állapot, amikor a dolgok jelen idejűvé válnak, az élet azonos lesz önmagával.

Hegedűs Attila

Erős közösség – gyenge állam

Lányi András: *Elképzelt közösségeim*. Scolar, Budapest, 2016.

Legújabb kötetében Lányi András a rendszerváltás óta publikált politikai-ökológiai tárgyú cikkeiből válogatott egy karcsú könyvnyire valót. Az írások eredeti megjelenésének ideje átfogja a rendszerváltás óta eltelt több mint negyed századot. A keletkezési sorrend szerinti legelső cikk 1989. szeptember 22-én jelent meg az ÉS-ben *(Korteskedés és ellenszerei),* az utolsó *(A felelősség kora)* pedig szinte ugyanabban a pillanatban látott napvilágot 2016 végén egy másik antológiában, mint ebben. Noha a válogatás legterjedelmesebb részét a 2010-es évek elején-közepén született írások teszik ki, a szerkesztésmód egyértelműen tükrözi a szerzői felfogást: a kötet fejezeteiben a rendszerváltás óta eltelt évek egységes korszakként (egyebek mellett a „megosztottság koraként") tűnnek fel.

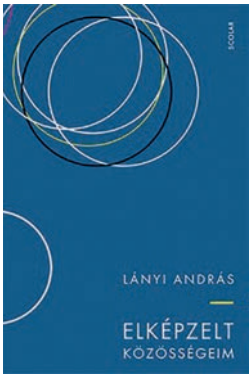

A tartalomjegyzék persze nem az egyes írások keletkezésének szigorú időrendjét követi, a cikkek tematikusan illeszkednek egy jól formált gondolati ívbe, amelyben minden egység valamilyen formán a közösség, a jó közösség fogalmát járja körül. A címből felsejlő Benedict Anderson-i áthallás ellenére nem csupán nemzetről, a nemzetfogalom alakulásáról vagy kritikai megközelítéséről esik szó, hanem egyrészt a tapasztalt társadalmi jelenségek nyomán összeálló szubjektív értékelés lehetőségeiről, másrészt a különböző politikai-filozófiai megközelítések alapján elgondolható, kívánatos közösségeszményekről, végső soron pedig arról, hogy a közösség képzeletünk segítsége nélkül nem válhat valóságossá.

Az ideális közösségek, illetve ezek szerkezetének és feladatainak részletes bemutatása előtt számot kell vetni jelenlegi közösségeink, közösségnek képzelt valós és virtuális emberi szerveződéseink történeti meghatározottságaival, illetve aktuális állapotával. Sem a visszatekintés, sem a helyzetfelmérés nem ad okot a derűlátásra: ez a hagyományait tekintve sosem igazán magabiztos, alacsony önbecsülésű kelet-európai társadalom erkölcsében, kultúrájában és nyelvében mára olyan, messzemenően erodált képletnek mutatkozik, ami meglehetősen kérdésessé teszi az értékalapú közösségformálódás további lehetőségeit. Mivel azonban a szellemi-morális leépüléshez vezető utat sem valamiféle ellenállhatatlan démoni erő kényszerítette ránk, hanem magunk választottuk, a fáradságos építkezés lehetősége szintén helyet kaphat választási alternatíváink között.

A szerző szerint a közösség nem csupán a hagyományok megőrzése, hanem sokkal inkább a hagyományok folyamatos értelmezésének révén jön létre, a

közösségi részvétel feltétele a „képesség és elszántság a közös értelem keresésére", még akkor is, ha e közös értelem létezése szükségszerűen munkahipotézis marad. A klasszikus nemzetállami keretek átalakulásával, illetve a meghatározott kulturális preferenciák és a korábban jól azonosítható jegyekkel bíró értékorientáció általános szétzilálódásával az európai népesség nehéz feladat előtt áll, ha saját identitását keresi. Mivel az önálló mérlegelésre, önálló döntésre, felelősségvállalásra, ugyanakkor mások elfogadására is képes autonóm személyiség csak valódi közösségekben, az ezekben nyert élményeknek és személyes kapcsolatoknak köszönhetően alakulhat ki, ám a központosított politikai irányítás, valamint a technológia segítségével minden résbe behatoló globalizáció e feltételeket biztosítani nem tudja és nem is akarja, a közösség szerveződésének szintje a jövőben csak „a nemzetek alatt", a helyi társadalmak szintjén lesz elgondolható. (Noha a tanulmány nem tér ki rá külön, számításba kell vennünk, hogy a mobil kommunikációs eszközök terjedésével a „hely" mibenléte is újradefiniálásra fog szorulni.)

A hagyományos helyi közösségeknek a rendszerváltást követően nem volt lehetőségük helyreállni vagy kialakulni, és az újabban alakuló virtuális közösségek sem pótolhatják őket minden funkciójukban. A lokális szerveződések szükségessége ugyanakkor nemcsak a társadalom önszerveződési képességének kihívása, hanem ökológiai imperatívusz is: a globális problémákra csak helyi szinten adható releváns válasz, illetve a globális rendszer változásához is az egymástól eltérő, helyi változtatások sokasága fog csak elvezetni. Az „ökológiai rendszerváltás" fogalma (amely akarva-akaratlanul a *Laudato si'* „ökológiai megtérésével" tart szoros rokonságot) a saját identitással rendelkező, működőképes közösségre épül, amely – az emberiséggel ellentétben – valós, cselekvőképes történelmi szereplő. Célja elérésének záloga az alkotó munka, a felelős gondolkodás és nem utolsósorban, a saját igazsága erejébe vetett mély bizalom.

Lányi András új kötete sodró lendülettel olvastatja magát, s eközben megmutatja, a körültekintő mérlegelés és a következetességre való törekvés a megosztottság korában is átjárhatóvá teszi az időközben fallá merevedett ideológiai határokat. Egy pillanatra fellélegezhetünk: van miről s van hogyan beszélnünk.

Szűcs Kinga

Egy bűnterhes korszak sorstalanjai

Aurora borealis – Északi fény. Magyar dráma, 104 perc, 2017. Rendezte: Mészáros Márta.

Át a határon, szögesdrótok között kúszva-mászva ziháló lélegzettel, kihagyó szívveréssel – az út a remélt szabadságba, amely nem jön el, sőt fény helyett a legmélyebb sötétséget hozza. Mészáros Márta új filmje, az *Aurora borealis – Északi fény* a 20. század borzalmait testközelből nem ismerő nézőközönség előtt is világossá teszi, hogy a legmélyebb sötétségbe is belehasíthat a kegyelem fénye.

„Mert nincs olyan rejtett dolog, amely napvilágra ne kerülne, és nincs olyan titok, amely ki ne tudódna, és ismertté ne válna." (Lk 8,17) Egy titokzatos, cirill betűs levél hatására kómába eső öreg hölgy egy parasztházban, egy németül tárgyaló középkorú nő Bécsben és egy nem fogadott hívás – ez az első felvonás egy igen terhelt, de ki nem dolgozott anya–lánya kapcsolatból, amelyet a film elénk tár. Az emlékeket végleg eltemetni nem lehet. Mindennek van nyoma, még ha láthatatlannak tetsző is. Ilyen nyomok vezetik el a film jelen idejű szálának főszereplőjét (Tóth Ildikó) saját magához, a múlt idejű szál főszereplőjét, a már halála órája közeledtét érző édesanyát (Törőcsik Mari) pedig az elengedéshez és a megbocsátáshoz.

Törőcsik Mari zseniálisan alakítja a magának való,

csökönyös, de méltóságát mindvégig megőrző Mária szerepét és érzékletesen (bár kevésbé életszerűen) „adja az ártatlant" a személyes holmijait odahaza átkutató lánya kérlelő, aztán egyre követelőzőbb kérdéseit válasz nélkül hagyva. Hogy élhetett le egy fél életet az érezhetően nyugtalan Olga teljesen öntudatlanul? Hogyan lehetséges, hogy ezek az alapkérdések, családi titkok csak most kerülnek napvilágra? Hogy nem roppant meg az igazság elviselhetetlen súlyától Mária? Tragikus, ám a korszakban korántsem egyedi történetének „meghallgatása", újraélése után mindezt már jobban értjük. A súlyos feszültséget hordozó események sorát szerencsére többször kettévágja egy-egy jelenbeli snitt például a hotelszobában anyjának szemrehányást tevő „unokáról" vagy a kissé bohém férj okostelefonos bejelentkezéséről.

A visszapergetett időben először egy már-már bukolikus idillbe ágyazott első szerelem képeit láthatjuk. A vidéki fruska Mária és a kitelepített grófsarj Ákos fiatalok, szilajok és – a külső körülmények ellenére is – önfeledten boldogok. A gyönyörű természeti táj magába öleli az ölelkező szerelmeseket, kimenekítve őket a valóságból, amely ez idő tájt nem a szabadságra vágyó lelkeknek kedvez. Létmódjuk a félelemből táplálkozó hatalomnak – nyilván – szemet szúr, zaklatni kezdik őket. Miután Ákost megverik a helyi rendőrök, a fiatalok elhatározzák, hogy Bécsbe szöknek, Ákos rokonaihoz.

A levegő megsűrűsödik, a kissé vontatott kezdés után az események felgyorsulnak a filmben. A szülői ház jellegzetes tornácának látványa és a még mindig barátságos határ menti dombon elcsattant (utolsó) csók után a határátlépés több síkon zajlik. Térben: szürkeségben, ködben, hidegben; időben: lélekszakadva, futva, kapkodva; aztán a sorozatlövések eldördülése után már két térben és két időben. Ákos Mária karjai között hal meg, és voltaképpen a lány is vele hal – lélekben. Csak a testét gyalázhatják meg aztán az emberi arcukat már rég elveszejtő szovjet katonák. A testét, melyet úgy dobnak a földre, mint a lekaszált szénát – a könnyű test súlytalanul hullik alá, és passzív elszenvedője a gyalázatnak. A hamuszürke, szinte halott, arisztokratikusan szép arc – melyet az egyik katona hitvány gyönyöre után meg is paskol – meg se rezzen az állatias mozdulatok hatására, csupán egyetlen könnycsepp gördül rajta végig, de az letörölhetetlen.

A nemi erőszak tömegjelenségnek számított a '40-es években Magyarországon, de még inkább Ausztriában és Németországban. Csak Ausztriában 240 ezer nőt erőszakoltak meg a szovjet katonák – szembesülhetünk a ténnyel Mária unokája kísérőjeként egy bécsi múzeum idegenvezetését hallgatva. És felfoghatatlan, de több tízezer gyermek fogant és született meg így. Ez az a jelenség, illetve történelmi trauma, amellyel Mészáros Márta szerint méltatlanul keveset foglalkoztak idehaza. Ausztriában külön intézet segíti az elszenvedőket és azok (erőszakból fogant) gyerekeit a trauma feldolgozásban, nálunk erre specializált szervezet nincsen.

A film teológiai értelemben különösen is figyelemre méltó szála épp a testről és a lélekről szól, tehát elsősorban antropológiai területet érint. Vajon hol van az az ember, akin épp erőszakot tesznek, hogy tudja túlélni?

Kiszáll a testéből egy időre önvédelemből, vagy akkor van csak igazán testbe zárva? Egyáltalán, hol fészkel a lélek? És hogyan egyesülhet a lélek egy olyan testkezdeménnyel, mely erőszak útján fogant? És van egy messzebbre merészkedő, még súlyosabb teológiai, ún. teodiceai kérdés: hol van ilyenkor Isten, és hogy engedheti meg mindezt?

A súlyos kérdések ellenére a filmben megtörténik néhány „isteni csoda", ilyen az a pillanat, amikor Mária meg tud szökni az erőszaktevő katonák elől, és egy ismeretlen férfi (akiről sejteni lehet, hogy később fontos lesz neki), egy kapualjba menekíti. És az is csodával határos, amikor Ákos nem túl segítőkész rokonaihoz ellátogat a fiú kuzinja, egy bizonyos Edith, aki rögvest kimondja, Mária az ő testvére, magához veszi őt, aztán megkülönböztetett szeretettel és figyelemmel veszi körbe. Ez az önként vállalt „testvériség", a másik terhének hordozása nagyon lényeges momentum a filmben. Olyan, mintha a legnagyobb embertelenségben az emberség búvópatakként kezdene felfakadni a szívekben.

A két nő éles kontrasztot képez a filmben, ellenpontozásukkal a rendezőnek érezhetően célja van. Egy boldog és egy boldogtalan menyasszony; egy minden ízében élő, majd kicsattanó fiatal nő és egy sápadt arcú, szorongó árnyéklétező. Hamarosan kiderül, mindketten gyermeket várnak, nagy a kontraszt ebben is: egy nőiségében kivirágzó és egy rémült, undorral teljes várakozás, majd egy örömös és egy örömtelen szülés a helyi kolostor apácabábáinak segítségével. Beigazolódik, hogy Mária gyermeke nem a szerelem gyümölcse, ezáltal anyai sorsa is megpecsételődik. Az áldozat áldozatot szül, a trauma átadódik – generációról generációra.

Egy váratlan fordulat és egy életre szóló gesztus a családi titok kulcsa, melyet nem volna elegáns ebben a recenzióban leírni. Ha filmesztétikai szempontból nem is a nyolcvanhat éves rendező legsikerültebb darabja, az *Aurora borealis* üzenete átjön. Mészáros Márta újra nagyon fontos témát hozott be a magyar köztudatba, egy bűnterhes korszak nők ellen elkövetett bűneit egyéni történet alapján bemutatva. A megrázó felfejtés mellett a rendező a felold(oz)ás reményének – itt északról érkező – fényét is becsempészte a filmbe. Hogy ez mennyire szervesen illeszkedik a film egészébe, részletkérdés. Edith vőlegénye tart vidám slideshow-t a fényjelenségről az egyik utolsó közös vacsorájuk alkalmával, az a férfi, akit aztán feleségével együtt munkaszolgálatra hurcolnak el a messzi északra, a jelenség aztán a film legvégén világol fel újra – ahogy az igazság is...

A befejezés, ha nem is a görög drámák katarzisát, de valamiféle megértést és megnyugvást hoz nézőjének, és saját sorsfonalának felfejtésére, átvilágítására hívja. Az *Aurora borealis* nem kívánja helyretolni a kizökkent időt, nem kívánja relativizálni, enyhíteni a szenvedést, de megsejtet valamit abból, hogy a történelmi drámák mögött van egy még nagyobb és még valóságosabb színpad. És bár a történelmünk számtalan epizódja elátkozottnak, sötétségbe taszítottnak, istentelennek tűnik, létezésünk – testestül-lelkestül, határon, (északi) sarkon innen és túl is – az isteni köldökzsinórral van összekötve.

Kinyik Anita

A kép által látunk

Karátson Gábor bibliai akvarelljeihez

Mindenkoron látják – Karátson Gábor: Akvarellek Máté evangéliuma szerint. Evangélikus Országos Múzeum, 2017. november 11. – 2018. február 18.

„A vallás nem valami egyszeri kijelentés rögzítése,
hanem egy felismerés élettörténete."
(Daetsu Suzukitól idézi Karátson Gábor)

Karátson Gábor gondolkodásában a festészet és a hit kérdései elválaszthatatlanul és valami egészen bensőséges módon tartoznak össze. Aligha véletlen, hogy legizgalmasabb vallásfilozófiai sejtései egy Csontváry-tanulmányban olvashatók. De melyik teológus olvas Csontváry-tanulmányokat? A művészettörténészek pedig értelemszerűen nem tudnak mit kezdeni teológiai eszmefuttatásokkal. Hogy Karátson Gábor munkássága semmilyen műfajban sem került még az őt megillető helyre, ennek köszönhető szerintem. Filozófiai fejtegetéseinek java része a Tao-te King és Ji King fordításaihoz fűzött többszáz oldalas kommentárokban rejlik, s vár felfedezőjére. Ha pedig valakit az az út érdekelné, amely őt a keleti bölcselethez vezette, annak elsősorban az *Ulrik úr keleti utazása* című regényét ajánlanám, azonban a keleti bölcselet iránt érdeklődők közül kevesen olvasták ezt a kétkötetes, különös szerkezetű regényt. Ami szépirodalmi munkásságát illeti, regényeiből az irodalmi kánonhoz képest megengedhetetlen módon és egyre inkább kibeszél – mit beszél? –, ágál, dühöng és kikiabál belőlük az élővilág pusztulása felett érzett tehetetlen kétségbeesés. Ő tehát besorolhatatlan, a szónak abban a legszerencsétlenebb értelmében, hogy a néző, az olvasó nehezen talál utat munkásságához.

A Csontváry-tanulmánynak egy lábjegyzetében fejtegeti, hogy talán nem véletlen különbség az antik és a keresztény európai művészet között, hogy az antikvitásban a plasztikus ábrázolás, a szobrászat áll a képzőművészet középpontjában, és a táblakép majd a keresztény Európában kerül erre a központi helyre. Ez azért van, mondja, mert az antik gondolkodásban az Isten, mint az emberrel szemközt álló Valaki jelenik meg. Isten és ember egymástól elkülönülnek, az egyik itt van, a másik ott, mindkettő körüljárható, plasztikusan megjeleníthető. A kereszténységgel azután egy döntő fordulat megy végbe: az istenség átjön az emberi térfélre, az ember szívébe, lelkébe költözik, az Ember Fia pedig az Isten trónusán, az Atya jobbján foglal helyet.

Mit lehet ezzel az új szituációval kezdeni? Hogy lehet ezt ábrázolni? Karátson Gábor szerint a táblakép síkján, amely az Isten–ember kapcsolat tengelyére merőlegesen helyezkedik el, ennek az elmozdulásnak vagy átlépésnek a lenyomatát keressük. Ha fényképezett volna, talán a tárgylemezzel példálózik. (De hol van ez a fényérzékeny felület, amelyen Isten lenyomata megjelenik? Bizonyára az ember szívében.) Az ábrázolás feladata tehát megváltozott: az Isten nem valami látható dologként jelenik meg, hanem mint viszony; nem az emberrel szemközt és nem is felette áll, hanem ott van, ahol ketten vagy hárman az ő nevében összegyülekeznek. A modern, keresztény Európa Istene valamiképpen rávetül a világra, ezt az átszellemült világot láttatja velünk a festő. Ezért lesz a táblakép a keresztény korok legsajátosabb művészete. Mármost, hogy ez teológiai vagy művészettörténeti felismerés, azt döntse el, aki ehhez nálam jobban ért.

Azonban ahogy fejlődik a festészet technikája, ahogy kiteljesedik az európai festészetre jellemző illúziórealizmus, úgy válnak ábrázolhatatlanná a bibliai jelenetek. Szentképet festeni nyugaton Giotto és kortársai tudtak igazán, a reneszánsz korában a szentkép olyan képzőművészeti probléma, melynek csak kivételes, individuális megoldásai lehetségesek. Az angyalok létezésében utoljára Fra Angelico hitt őszintén. Ami ez

után következik, a Karátson által legtöbbre tartott kora újkori művészek, Leonardo, Grünewald, Rembrandt művészete azért áll hozzánk olyan közel, mert az ő számukra többé semmi sem magától értetődő. Az európai emberiség nagy meghasonlásának és egyben megvilágosodásának a korszaka kezdődik el velük: ettől kezdve a szent jelenetek egyre inkább ábrázolhatatlanná válnak, vagyis az ábrázolásukra tett kísérletek egyre problematikusabbak.

Végül megérkezünk a 20. századba, a technikailag reprodukálható és a végtelenségig sokszorosítható képek birodalmába. Megérkezünk a Krisztus-filmekhez, amelyeket egytől egyig be kellene tiltani, mondom én, laikusként és szabadgondolkodóként, hogy ez a legdurvább vallásgyalázás, a Megváltó mint afféle képregényfigura. Mondhatják erre, hogy a kifestett indiai táncosok például nap mint nap eljátsszák, eltáncolják az ő isteneiket, és ez senkit nem zavar. Nem is, mert amíg az európai színész két mosóporreklám között játssza el Jézust, addig az indiai művész egész életét annak az egy szerepnek a begyakorlása tölti ki, azoknak a nemzedékről nemzedékre öröklődő, szent mozdulatoknak az elsajátítása, amit ő újra és újra megjelenít. Így persze lehet szakrális előadó-művészetet csinálni.

A képekhez visszatérve: a modernitás koráról Karátson Gábor gyakran hangoztatta, hogy az szerinte az ember képalkotó képességének a zavarával függ össze. Ez egy rendkívül fontos gondolat. Mindennapjainkban a kép valami láthatónak a másolatává silányul: produkcióból reprodukcióvá lesz. Azért csinálunk képeket, hogy azokból a dolgokból, amelyek vannak, legyen még egy, és azt birtokolhassuk. Hogy ami történt, újra és újra, bárhol megismétlődhessen. Mi értelme van ennek? Feledésbe merült, írja Karátson, hogy mire való a képalkotás. Merthogy valamit megörökíteni, ez eredetileg nem azt jelentette, hogy elkészítjük a hiteles kópiáját, hanem azért történt, hogy az ábrázolt témával kapcsolatban állásfoglalásra késztessen vagy állásfoglalást kifejezzen. És azért is, hogy az, ami szükségképpen rész szerint való, az egészre utaljon, az esetleges tárgy a rendre, vagy a rend után sóvárgó emberi szellem küszködésére. Karátson Merleau-Pontyra hivatkozott, aki szerint nem a képet látjuk, hanem a kép által látunk. Ezt úgy kell érteni, hogy a kép megláttat velünk valamit, ami tulajdonképpen nincs ott a vásznon. Kicsit a vászon fölött vagy a vászon előtt lebeg. Tehát feltár a néző számára egy új dimenziót. A sokszorosított technikai képek áradata ennek éppen az ellenkezőjét teszi: nemhogy ablakot nyitna a világra, inkább elzárja előlünk a kilátást, s mint a színes tapéta a panellakás falán: a kilátástalanságot leplezi. (De mindig van lejjebb. Karátson Gábor már nem érhette meg a szelfijelenséget, amikor az ember többé a másola-

tok birtoklására se vágyik, mert nem kíváncsi semmi egyébre, csakis önmagára.)

Kérdés, hogy hogyan lehet festeni, és vajon mit kellene megfesteni ebben az új, művi környezetben, a technikai képek korában. Gábor erre a kérdésre egészen zseniális választ talált, valamikor a hetvenes-nyolcvanas években. Elkezdett újságból kivágott sajtófotókat „megfesteni". Esetlegesen elkattintott képeken, a legközönségesebb vizuális anyagon keresgéli egy magasabb rendű valóság lenyomatát. Hitelesíti azt, ami a leghiteltelenebb. Addig meditál Björn Borg szervája Wimbledonban, Ogaden ostromán (ki tudja, hol van Ogaden?) vagy a Test megtalálásán (csak a kép címe utal bibliai tartalomra, amúgy ez is csak valami napi politikai aktualitás volt), hogy a másolatok másolatának nagy műgonddal és beleérző-képességgel megalkotott felületén végül átüt valami: az ellesett pillanat felfénylik, önmagán túlmutató jelentésre tesz szert.

De vajon működik-e ez fordítva is? Ha a legközönségesebb tucatlátványról megmutatható, hogy annak is Buddha-természete van, lehet-e akkor mégis szentképet festeni? Sokan próbálkoznak bibliai jelenetek ábrázolásával napjainkban is, ha szabad ezt mondanom, az ilyen jámbor kísérletek kudarcaival vannak teli a templomok. Ezzel megérkeztünk Karátson Gábor Biblia-illusztrációihoz. Mit lehet tenni, ha egyszer a szent szövegekhez – ezt sokszor elmondja – elveszett a kulcs? Nem értjük ezeket a jeleneteket. (Magyarázni tudjuk őket, csak nem értjük – ez egy régi rabbivicc csattanója.)

Hogy lehet egy elveszett kulcsot megtalálni? Nyilván keresgélni kell. Ha igazán tanácstalanok vagyunk, akkor leghelyesebb, ha bevalljuk szánalmas tudatlanságunkat. És itt következik a művészi alázat és következetesség szép gesztusa: egy festő, aki fantasztikusan tud rajzolni, és mindent tud a színekről, amit Goethe óta a színekről tudni lehet, elszegényíti és kiüresíti magát, hogy hitelesen szólhasson arról, ami nem tudható. A technika már az emlékezetes Faust-illusztrációi óta megvan: aprólékos, finom szöszmötölés a ceruzával, látszólag véletlenszerű, gyerekes vonalakból kikerekedő, mégis egységes, összetéveszthetetlenül személyes szövegértelmezés. És a maga önálló életét élő akvarell: mintha a színek a papíron maguktól kerülnének a helyükre. Csakhogy az új feladathoz mindez még mindig túl tudatos, túl magabiztos. Ahhoz, hogy a Károli-Biblia ódon és rejtelmes szavait illusztrálhassa, több szerénység kell és merészebb elrugaszkodás. Mert ezúttal olyan jelenetekről van szó, melyekről nem tudja, nem tudhatjuk, hogy hogyan kell ábrázolni őket.

A festő ecsettel és ceruzával a kézben imádkozik. Reméli, hogy imája meghallgatásra talál. Hogy a kusza, bizonytalannak tűnő ceruzavonalakból kirajzolódik, felsejlik, amit a művész maga is csak keresgél: az evangéliumi kijelentések értelme. Vajon az értelem – látható? És ott van-e a képen? Egyáltalán, minek kellene ott lennie? Azonban mégis látjuk. (Nem a képet látjuk. A kép által látunk.) Ott van és még sincs ott: a megfolyt akvarell látomásos színfoltjaiban, jelzésszerű figurák drámai gesztusában, sőt ott van a színes foltok között fehérlő, üresen hagyott térközökben is. Mintha a rajz ezeknek az eleven és mozgékony alakoknak az igazi körvonalát próbálná kitapogatni.

Leonardóval kapcsolatban írja valahol Karátson Gábor, hogy a rajz nála nem a végeredményt rögzítette, hanem a megfigyelés folyamatát. Saját magáról is mondhatta volna. Rögzíteni a megfigyelés folyamatát – ez lehetne a programja ennek a megrendítően őszinte beszámolónak Karátson Gábor istenkereső töprengéseiről.

Lányi András

Kibékített árnyékok

Önarckép álarcokban. Arany János emlékkiállítás. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017. május 15. – 2018. október 28.

Magas labdát adott a kulturális élet alakítóinak Arany János születésének 200. évfordulója.

A költőt nemcsak ismerjük, az életmű nem csupán a magyar irodalmi kánon evidens része, de az „arany-jános"-fogalom (melynek eleme az életmű mellett az életrajz, a habitus is, Adyval szólva: „az ő nevezetes és vitatott kedélye") bár árnyalódik az idők folyamán, de lényegében afféle „nemzeti minimumként" átkísér teljes iskoláskorunkon.

A Petőfi Irodalmi Múzeum sok helyen sokat dicsért tárlata (Asztalos Emese, Kalla Zsuzsa, Sidó Anna kurátorok munkája) kiválóan oldotta meg a feladatot: leckefelmondás helyett élményt nyújt a látogatóknak a jövő év őszéig meghosszabbított kiállítás, miközben érdekes, fontos információból sincs hiány. A tárlat egyik különlegessége a kettős koncepció egyidejű érvényesítése. A színben is megkülönböztetett térrészletek egyike a megélt életrajz mellett az egyéniségre koncentrál, és a szövegek „álarcos önarcképeit" elemzi, a másik síkon a költőt körülvevő tárgyi világé, a dokumentált életrajzé a főszerep.

A kiállítás karakteres jellemzője, hogy kifejezetten számít az ifjúkorú közönségre, miközben a felnőtt korosztály számára is érdekes tud maradni.

Az életrajzi kiállítások kötelező nulladik pontjaként a látogatónak általában egy hosszas kronológiát kell átolvasnia, hogy aztán a feltáruló művekhez életeseményeket társíthasson, elhelyezhesse őket a számegyenesen. A nehézkes elemet esetünkben egy 3D-s vetítés teszi emészthetővé: az iskolai oktatásból oly sokszor hiányolt módon egy-egy világtörténelmi és irodalmi eseménnyel szimultán villantja fel a költő életének legfontosabb állomásait, amit pihenésképpen időnként egy-egy Arany-relikvia képe szakít meg. Érdekes egyetlen tekintettel befogni a horizont olyan közel vagy épp távol eső pontjait, mint hogy Arany születési éve egyúttal a *Lúdas Matyi* első kiadása, a *Kapcsos könyv* kézhezvételekor Flaubert *Bovaryné* című regénye jelenik meg, vagy hogy Arany *Juliska halála*kor Párizsban Manet *Olympia* című festménye borzolja a közízlést.

A kiállítás egyik vezérfonala szerint haladva párba állított, komplementer Arany János-i figurákkal találjuk magunkkal szemközt, mely szembeállítások a tankönyvi Aranyt nem tagadják, csupán hangsúlyain módosítanak. Az „árnyékkal" való szembesítésnek köszönhetően nemcsak a költő, hanem az irodalmi szereplő is színesebbé, érdekesebbé válik. Így kerül egymás mellé Toldi és Bolond Istók, Attila és Ágnes asszony, a bárdköltő és a hivatalnok. Kiváló ötlet, hogy e figurák leghangsúlyosabb illusztrációja csupán sziluettszerűen jelenik meg az installációban.

Habár a fentiekben pozitív előjellel volt szó a kiállítás ifjúsági jellegéről, épp ezen a ponton kell néhány kritikai észrevételt is tennem. Remek ötlet a Toldi-erőpróba-játék, valamint a teljes kiállításon keresztül jelen lévő, népszerű, fiatal Vecsei H. Miklós (Vígszínház, Pál utcai fiúk) versmondása, de a költő öregkori lírája mégsem tud olyan hitelességgel hangozni tőle, mint hangzana egy idősebb pályatárstól.

Az elrappelt Arany-sorokat talán csak szokni kell,

de első hallásra számomra nem az ellentétek összesimulását bizonyították, inkább fájóan kilógtak az addig színességében is koherensnek ható összképből.

Az utolsó teremben jórészt a zeneszerző Arany Jánosé a főszerep – az egyéniség egy újabb, rácsodálkoznivaló vonása. Az Arany által írt dallamok könnyűzenei feldolgozását az igényes könnyűzene, világzene képviselői, többek közt Szalóki Ági és Ágoston Béla készítették. Ugyanitt, szintén remek találat, ahogy egy-egy Aranyhoz kapcsolódó témában nemcsak kiváló irodalomtörténészek, a korszak kutatói nyilatkoznak meg (többek közt Margócsy István, Milbacher Róbert, Tarjányi Eszter), de fordítóként elmélkedik róla Nádasdy Ádám, több Shakespeare-mű újrafordítója, valamint népszerű színészek is megosztják személyes reflexióikat (Ónodi Eszter, Scherer Péter). A keresőn lenne még mit fejleszteni: jelenleg csak téma alapján közelíthetünk, a felkért nyilatkozók arca pedig nem minden esetben közismert, kilétükre és hivatásukra csak akkor derül fény, ha már elindult a filmrészlet.

A Petőfi Irodalmi Múzeum *Önarckép álarcokban* című kiállítása nem csupán a „múzeum mint élményközpont" modern elvárásának felel meg kiválóan, de arra is tökéletes példa, hogy az ilyenfajta merész, sajátos koncepciójú rendezés csak jól ismert személy, téma esetében képzelhető el – egyelőre.

Nagy Villő

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Fábri György: *500 –/+* 1

IRÁNYTŰ

Lackner Pál: *Szívátültetés* 3

ISTEN MŰHELYE

Körkérdés a kegyelemről 5
Bácskai Károly: *Az isteni kegyelemről* 5
Beer Miklós: *Isten karjában* 6
Csermely Péter: *A kegyelem mint életállapot* 7
Döbrentey Ildikó: *Mi jut eszembe a kegyelemről?* 8
Horváth Orsolya: *Egészen más hang* 9
Iancu Laura: *Három tételben* 10
Ittzés János: *Extra Christum nulla salus!* 11
Kamarás István OJD: *Kegyelemtani Iskola-példa* 12
Kertész Eszter: *Alfa és Omega* 13
Kodácsy Tamás: *A karácsonyi naplementét néző ember, akit hátba dobtak egy hógolyóval* 14
Lukács László: *Minden kegyelem* 15
Mezey Katalin: *A kegyelemről* 17
Molnár Krisztina Rita: *Kharisz* 18
Reuss András: *A kegyelemről a kegyelem nélkül* 19
Ritoók Zsigmond: *Mi a kegyelem?* 20
Szécsi József: *A kháriszmáról* 21

Fabiny Tibor: *Luther paradox teológiája és Hamlet, a wittenbergi diák* 25

IDÉZŐJEL

Molnár Illés: *Koncertnapló* 24
Lackfi János: *A wartburgi vár titka (Epizód Luther Márton életéből – animációs forgatókönyv)* 121
Urbán Gyula: *Semper reformanda • Kolinda* 132

TANÚK ÉS TANULSÁGOK

Ittzés Gábor: *Reformáció és ünnep. Hogyan lett október 31-e a reformáció kezdetének évfordulója?* 47
Horváth Géza: *Luther bibliafordítása(i) és hatása az újfelnémet nyelv kialakulására* 91

TÁRGY – KULTÚRA

Gálos Miklós: *Wittenbergtől Máriapócsig. Luther első magyarországi képmása* 64

HARMÓNIA

H. Hubert Gabriella: *Luther és az éneklő egyház. Adiaphoron* 77
Ecsedi Zsuzsanna: *Luther és az éneklő egyház. Cantionale* 82

SZÓBIRODALOM

Korompay H. János: *Minden „hijába való"? Arany János 1834-ben készített prédikációja* 106
Érfalvy Lívia: *Hagyomány és újraírás. Intertextuális kapcsolatok Lackfi János Újjászületés című ciklusában* 115

MODUS VIVENDI

K. Sebestyén Nóra: *„...buzdítom őket, de nem kényszerítek senkit..." Arany János modern pedagógiája* 113

SZEMLE

Fabiny Tibor: *„Hercules Germanicus"* 133
Modor Bálint: *Emancipáció és konzervativizmus* 139
Palkovics Beáta: *A mély én emlékezett* 141
Hegedűs Attila: *Regény a jelenben* 142
Szűcs Kinga: *Erős közösség – gyenge állam* 144
Kinyik Anita: *Egy bűnterhes korszak sorstalanjai* 145
Lányi András: *A kép által látunk, Karátson Gábor bibliai akvarelljeihez* 148
Nagy Villő: *Kibékített árnyékok* 151

BÁCSKAI KÁROLY • BEER MIKLÓS • CSERMELY PÉTER • DÖBRENTEY ILDIKÓ • ECSEDI ZSUZSANNA • ÉRFALVY LÍVIA • FABINY TIBOR • FÁBRI GYÖRGY • GÁLOS MIKLÓS • H. HUBERT GABRIELLA • HEGEDŰS ATTILA • HORVÁTH GÉZA • HORVÁTH ORSOLYA • IANCU LAURA • ITTZÉS GÁBOR • ITTZÉS JÁNOS • K. SEBESTYÉN NÓRA • KAMARÁS ISTVÁN OJD • KERTÉSZ ESZTER • KINYIK ANITA • KODÁCSY TAMÁS • KOROMPAY H. JÁNOS • LACKFI JÁNOS • LACKNER PÁL • LÁNYI ANDRÁS • LUKÁCS LÁSZLÓ • MEZEY KATALIN • MODOR BÁLINT • MOLNÁR ILLÉS • MOLNÁR KRISZTINA RITA • NAGY VILLŐ • PALKOVICS BEÁTA • REUSS ANDRÁS • RITOÓK ZSIGMOND • SZÉCSI JÓZSEF • SZŰCS KINGA • URBÁN GYULA

3 121968 001735